

ZBIGNIEW ROMANOW

FUNKCJE SYSTEMU CEN W ŚWIETLE SPOŁECZNYCH KRYTERIÓW RACJONALNOŚCI W GOSPODARCE SOCJALISTYCZNEJ

Gospodarka socjalistyczna jest gospodarką towarową, której istotną cechą jest dokonywana na rynku wymiana towarowo-pieniężna¹. Zakres stosunków towarowo-pieniężnych jest jednak w warunkach krajów budujących socjalizm w dużym stopniu zwięzony (w porównaniu do kapitalizmu) i ulega dalszym zmianom w miarę rozwoju socjalistycznych stosunków produkcji².

Występowanie stosunków towarowo-pieniężnych w gospodarce socjalistycznej oznacza m. in., że nakłady pracy społecznie niezbędne do wytworzenia towaru wyrażane są w pieniądzu. Pieniężnym wyrazem wartości towarów jest ich cena. Ponieważ w warunkach daleko posuniętego podziału pracy istnieje pewna zależność pomiędzy towarami (np. substytucja, komplementarność), taka zależność wzajemna występuje także pomiędzy cenami. Wzajemna zależność pomiędzy cenami (relacje cen) tworzy pewien system (układ) cen. Z kolei system cen zależy od sposobu produkcji oraz całokształtu warunków społeczno-ekonomicznych danego kraju, co znajduje swe odzwierciedlenie w polityce cen państwa.

¹ (Przyczyny występowania gospodarki towarowej w warunkach ustroju socjalistycznego nie są dotychczas jednomyślnie potraktowane w teorii ekonomii. Por. K. Marks, *Krytyka programu gotajskiego*, w: *Dzieła wybrane*, t. II, Warszawa 1949, s. 13—14; J. Stalin, *Ekonomiczne problemy socjalizmu w ZSRR*, [Warszawa] 1952, s. 13—22; E. Dipiński, *O przedmiocie ekonomii i prawach ekonomicznych*, *Ekonomista* 1956, nr 5; Z. Fedorowicz, *O prawie wartości i rozrachunku gospodarczym*, Warszawa 1957 s. 62 i n.; J. Kronrod, *Prawo wartości a problem kształtowania cen w ZSRR*, w: *Dyskusja o prawie wartości i cenach w ZSRR*, Warszawa 1958, s. 10; S. G. Strumilin, *O socjalistycznym sposobie produkcji*, *Ekonomista* 1959, nr 2 i in.

² W gospodarce socjalistycznej siła robocza nie jest towarem (w ścisłym tego słowa znaczeniu); ziemia jest w ogóle wyłączona z obrotu towarowego, bądź występują ograniczenia w tym zakresie; niektóre dobra konsumpcyjne i część usług dostarczane są ludności nieodpłatnie lub za częściową odpłatnością. Patrz praca zbiorowa pod red. W. Brusa, *Ekonomia polityczna socjalizmu*, Warszawa 1964, s. 171.

I

W literaturze ekonomicznej przyjmuje się, że system cen w gospodarce socjalistycznej spełnia lub powinien spełniać następujące funkcje:

1. umożliwiać gromadzenie oraz podział dochodu narodowego na akumulację i spożycie,

2. współokreślać podział dochodu narodowego pomiędzy poszczególne warstwy i grupy ludności, poprzez wyznaczanie relacji cen środków konsumpcji i środków produkcji,

3. skłaniać poszczególne jednostki gospodarcze do podejmowania aktów wyboru zgodnych z wynikami rachunku ekonomicznego,

4. skłaniać poszczególne jednostki gospodarcze oraz konsumentów indywidualnych do działania w sposób zgodny z interesem społecznym,

5. zapewniać równowagę pomiędzy podażą i popytem³.

Wielorakość funkcji spełnianych przez system cen w gospodarce socjalistycznej nie oznacza jednak ani konieczności stworzenia warunków dla swobodnego działania mechanizmu rynkowego (postulowanej przez niektórych ekonomistów⁴), jako „wymogu” prawidłowego ukształtowania się systemu cen, ani też konieczności bezpośredniego ustalania cen wszystkich zróżnicowanych artykułów na szczeblu centralnym, umożliwiającego przezwytyczenie niepożądanych skutków wynikających z różnych funkcji spełnianych przez ceny.

Funkcje systemu cen w gospodarce socjalistycznej wynikają z istoty ustroju społeczno-ekonomicznego i wiążą się bezpośrednio z mechanizmem funkcjonowania gospodarki. Ustrój społeczno-ekonomiczny określa zasadnicze elementy mechanizmu funkcjonowania gospodarki, a system cen stanowi istotne narzędzie planowania i funkcjonowania tej gospodarki przy czym typ przyjętego mechanizmu funkcjonowania gospodarki wiąże się z całokształtem warunków społeczno-ekonomicznych i politycznych danego kraju oraz etapem budownictwa socjalizmu i okre-

³ Por. *Tezy Rady Ekonomicznej w sprawie zasad kształtowania cen* w: *Spór o ceny*, cz. I, 1958, s. 9—10; S. Kluszczyński, *Problem cen w dyskusji nad polskim modelem gospodarczym*, *Ruch Prawniczy i Ekonomiczny* 1958, z. 3, s. 289; S. Ganczera, *Rachunek macierzowy i polityka cen*, *Życie Gospodarcze* 1960, nr 10; W. Brus, *Ekonomia ...*, op. cit., s. 172—176; B. Minc, *Zagadnienia wyboru ekonomicznego w planowaniu oraz problem cen*, w: O. Lange, *Zagadnienia ekonomii politycznej socjalizmu*, 1959, s. 384—385.

⁴ Patrz S. J. Kurowski, *Demokracja i prawo wartości*, w: *Ekonomiści dyskutują o prawie wartości*, Warszawa 1956, oraz artykuł tegoż autora pt. *Model a cele gospodarki narodowej*, *Życie Gospodarcze* 1957, nr 7 i 12. Por. również Z. Popkiewicz, *Prawdziwa rentowność*, w: *Dyskusji o prawie wartości* ciąg dalszy, Warszawa 1957.

śla sposób realizacji celu ustroju socjalistycznego (środki bezpośredniego — nakazowego planowania i zarządzania gospodarką i środki pośredniego oddziaływania z dominacją jednych lub drugich). Natomiast system cen stanowi ważny (choć nie jedyny) instrument polityki gospodarczej i społecznej państwa socjalistycznego dla realizacji jego zadań, a spełniane przez ceny funkcje podporządkowane są przyjętym metodom realizacji zadań. Nie znaczy to, że powyższe (w pewnym stopniu schematyczne) ujęcie i umiejscowienie funkcji systemu cen wyklucza obiektywny charakter kategorii ceny w gospodarce socjalistycznej oraz wynikające stąd skutki w razie nieliczenia się z wymogami działania prawa wartości. Chodzi tu jednak o podkreślenie, że w warunkach gospodarki socjalistycznej aktywna rola państwowej polityki cen polega nie na żywiołowym przystosowaniu się do warunków, które ukształtowałyby się pod wpływem samoczynnego mechanizmu gospodarczego, lecz na kształtowaniu takiego układu cen, który umożliwiłby optymalną w danych warunkach realizację zadań gospodarczo-społecznych, zadań często zróżnicowanych i alternatywnych.

Samoczynnie działający mechanizm - rynkowy spowodowałby niewątpliwie uelastycznienie procesów dostosowawczych na rynku, ale uniemożliwiłby realizację szeregu postulatów i wymogów racjonalności społeczno-gospodarczej, znajdującej m. in. swój wyraz w systemie cen w gospodarce socjalistycznej.

W ramach modelu scentralizowanego występowały warunki do realizacji niektórych tylko funkcji systemu cen (co wynikało zresztą ze specyfiki tego modelu), a mianowicie:

1. funkcji ceny jako elementu umożliwiającego gromadzenie i podział dochodu narodowego oraz
2. funkcji ceny jako elementu współokreślającego podział dochodu narodowego pomiędzy poszczególne warstwy i grupy ludności.

W tym zakresie zarówno w klasycznym modelu scentralizowanym, jak i w warunkach funkcjonowania gospodarki socjalistycznej posługującej się mechanizmem rynkowym (w tzw. modelu zdecentralizowanym) system cen realizuje bezpośrednio zadania ogólnospołeczne określone przez centralnego planifikatora. Potrzeby bowiem w gospodarce socjalistycznej występują jako potrzeby teraźniejsze i przyszłe, potrzeby indywidualne i zbiorowe. Źródłem ich zaspokojenia jest dochód narodowy. Gromadzenie i podział dochodu narodowego na akumulację i spożycie decyduje o zaspokajaniu potrzeb teraźniejszych i przyszłych, indywidualnych i zbiorowych. Jednocześnie struktura podziału dochodu narodowego pomiędzy poszczególne warstwy i grupy ludności, poprzez Wyznaczanie relacji cen środków produkcji i środków konsumpcji jest istotnym czynnikiem określającym (przy danym poziomie dochodów)

ogólne warunki egzystencji poszczególnych grup i warstw społecznych w ramach istniejących możliwości, limitowanych rozmiarami dochodu narodowego oraz przyjętym tempem wzrostu gospodarki narodowej. W związku z powyższym decyzje związane z gromadzeniem i podziałem dochodu narodowego oraz wiążące się z tym funkcje cen muszą być realizowane w ramach preferencji ogólnospołecznych.

Scentralizowane metody planowania i zarządzania gospodarką narodową utrudniały i uniemożliwiały realizację dalszych istotnych funkcji systemu cen. O ile bowiem zadania planowe wyrażają bezpośrednio decyzje szczebla centralnego, ceny obok analogicznych zadań pełnią jeszcze inne, co wynika z ich funkcji.

W warunkach arbitralnego przydziału czynników produkcji oraz obowiązujących zadań planowych i cen, te ostatnie nie stanowią dla przedsiębiorstw alternatywy wyboru — co produkować, ile i jakim nakładem środków, chociaż w praktyce mogą pod wpływem cen następować wypaczenia w realizacji ujętych w planie zadań ilościowych, jakościowych i asortymentowych. Stosowana zasada dwupoziomowości cen (wysokich cen środków konsumpcji i niskich, nie pokrywających często kosztów własnych produkcji cen środków produkcji), która miała stanowić zachętę dla przedsiębiorstw do stosowania zdobyczy najnowszej techniki⁵ (pomijając jej niekonsekwencję, gdyż w modelu scentralizowanym decydował o tym organ centralny i rozstrzygał przydział w trybie administracyjnym), powodowała w konsekwencji istniejącego systemu bodźców (głównie kryterium wartościowego wykonania planu produkcji globalnej) i zaniżonego poziomu cen niewłaściwe zużytkowanie czynników produkcji oraz komplikacje na rynku środków produkcji. Wreszcie zróżnicowane (w przypadku środków produkcji i środków konsumpcji) i sztywne ceny nie tylko wykluczały w dużym stopniu dokonywanie aktów wyboru, zgodnych z wymogami rachunku ekonomicznego (co wynikało z założeń modelu scentralizowanego), ale również uniemożliwiały zachowanie szczegółowej równowagi rynkowej (w sensie dostosowania struktury asortymentowej produkcji do (struktury potrzeb wyrażonych w popycie efektywnym). Czynniki wpływające na wielkość i strukturę popytu efektywnego, ogólnie określone, są bardzo złożone w swej masie i trudno uchwytnie na szczeblu centralnym. Poza tym wydłużona jest również droga uzyskiwania i przekazywania na bieżąco uzasadnionych zmian na rynku. Dlatego w praktyce planowania i zarządzania gospodarką narodową system cen nie może spełniać wyłącznie funkcji agregacyjnej, sużącej do scalania różnorodnych wielkości ujętych

⁵ Por. B. Minc, *Zagadnienia wyboru ekonomicznego w planowaniu oraz problem cen*, w: O. Lange, *Zagadnienia ekonomii politycznej socjalizmu*, op. cit., s. 395-397.

w planie, ani też nie może stanowić wyłącznej alternatywy wyboru dla producenta co ile i jak produkować. Celem bowiem państwowej polityki cen jest uzyskiwanie równowagi rynkowej nie przy jakimkolwiek, lecz przy określonym układzie cen, odzwierciedlającym preferencje ogólnospołeczne w danych warunkach i zapewniającym optymalne pod względem rzeczowym wykorzystanie czynników produkcji.

Zmiany w systemie planowania i zarządzania gospodarką narodową, polegające na wykorzystaniu mechanizmu rynkowego w szeregu bieżących decyzji gospodarczych dla przewyciężenia mankamentów występujących w modelu scentralizowanym, muszą uwzględniać zarówno potrzeby realizacji preferencji ogólnospołecznych, jak i wymogi wynikające z obiektywnego charakteru kategorii ceny i mechanizmu rynkowego w socjalizmie. Wykorzystanie mechanizmu rynkowego dla realizacji wielu bieżących decyzji gospodarczych nie może więc spowodować likwidacji wielorakich funkcji spełnianych przez system cen. Ażeby cena skłaniała poszczególne jednostki gospodarcze do podejmowania aktów wyboru zgodnych z wynikami rachunku ekonomicznego pieniężno-wartościowego, powinna odzwierciedlać faktycznie poniesione nakłady pracy społecznie niezbędne do wytworzenia towaru. To jednak może powodować trudności w spełnianiu innych funkcji systemu cen — funkcji oddziaływania na decyzje producentów i konsumentów, skłaniającej ich do działania zgodnie ze społecznymi kryteriami racjonalności. Jeżeli bowiem występują długotrwałe odchylenia pomiędzy pożądanymi rozmiarami produkcji a rozmiarami potrzeb na określone dobra, a więc kiedy występuje konieczność uwzględniania rzadkich (deficytowych) czynników produkcji, relacje cen muszą odbiegać od relacji wartości i znaleźć bezpośrednie odbicie w rachunku ekonomicznym⁷. Z kolei potrzeby odchylenia cen od wartości, jako przejaw świadomej i celowej polityki gospodarczej państwa oraz wyraz społecznego kryterium racjonalności, komplikują (zwłaszcza przy bezpośrednim określaniu cen na szczeblu centralnym) potrzebę zachowania szczegółowej równowagi rynkowej i elastycznej polityki cen. Aktywna polityka państwa w kształtowaniu poziomu i relacji cen musi być zatem realizowana w drodze bezpośredniego ustalania cen przez organ centralny i organy państwowe (niższych szczebli (resorty — zjednoczenia i terenowe organy cen), jak i pośredniego oddziaływania przy pomocy środków

⁶ Por. W. Brus, *Niektóre problemy teorii cen w gospodarce socjalistycznej*, w: O. Lange, *Zagadnienia ...*, op. cit., s. 316—328; W. Wilczyński, *Formy rachunku ekonomicznego w mechanizmie gospodarki socjalistycznej*, *Ekonomista* 1963, nr 3.

⁷ Por. W. Brus, *Ogólne problemy funkcjonowania gospodarki socjalistycznej*, Warszawa 1961, s. 300—305 oraz kontrowersyjne stanowisko Ch. Bettelheima w pracy pt. *Zagadnienia teorii planowania*, Warszawa 1961, s. 39—51.

ekonomicznych na samodzielne decyzje poszczególnych jednostek gospodarczych i konsumentów indywidualnych. Bezpośrednie ustalanie cen przez organ centralny i organy państwowe niższych szczebli umożliwia uwzględnianie szeregu zróżnicowanych i alternatywnych preferencji z punktu widzenia potrzeb rozwoju całej gospodarki narodowej oraz (w przypadku organów państwowych niższych szczebli) poszczególnych gałęzi i regionów kraju z uwzględnieniem ich specyfiki. Natomiast pośrednie oddziaływanie organów państwowych przy pomocy środków ekonomicznych na samodzielne decyzje poszczególnych jednostek gospodarczych i konsumentów indywidualnych w dużym stopniu podporządkowuje ich decyzje (w zależności od rodzaju stosowanych środków i ich skuteczności) — wynikające z impulsów rynkowych i wartościowych kryteriów oceny podejmowanych decyzji — preferencjom ogólnospołecznym.

W gospodarce socjalistycznej posługującej się mechanizmem rynkowym dla realizacji szeregu bieżących decyzji gospodarczych, a więc wykorzystującej środki bezpośrednie i środki pośrednie dla realizacji postawionych zadań gospodarczych, optymalny układ cen powinien zapewnić równowagę rynkową (ogólną i cząstkową) oraz kryteria racjonalnego wyboru dóbr na rynku środków konsumpcji (w ramach swobody wyboru dóbr na rynku przez konsumentów indywidualnych, limitowanej ich pieniężnymi dochodami) i doboru środków produkcji (w ramach autonomicznych decyzji przedsiębiorstw)⁸.

II

Skuteczność polityki gospodarczej państwa zależy nie tylko od określenia właściwego układu cen i ustalania ich poziomu na konkretne artykuły i usługi, ale i od sposobów i środków oddziaływania państwa na pozostałe warunki równowagi rynkowej, a zwłaszcza na kształtowanie się tych cen, o których poziomie decydują bezpośrednio producenci i popyt.

Działanie prawa wartości w gospodarce socjalistycznej, pomimo że jest ograniczone w swym zakresie, bądź uwzględnione w planowej polityce gospodarczej państwa, wpływa (lub może wpływać) w pewnym stopniu w sposób żywiołowy na procesy rynkowe. Dlatego państwo przy pomocy określonych środków ekonomicznych oddziałuje na sytuację rynkową, a przez to na ceny, zwłaszcza te, które swobodnie kształtują

⁸ Por. Z. Czerwiński, *Problematyka 'planowania cen w ujęciu matematycznym*, Poznań 1963, s. 22—32.

się na rynku. Środki te można podzielić na dwie zasadnicze grupy:

1. środki oddziaływania na podaż produktów,
2. środki oddziaływania na popyt⁹.

Podstawowa masa artykułów przemysłowych jest wytworem przemysłu państwowego, głównie planowanego centralnie. Uzupełniają ją, lub nawet na wąskich odcinkach zastępują, artykuły wytwarzane przez jednostki gospodarcze podległe radom narodowym. W rolnictwie podstawowa masa produktów pochodzi z gospodarstw indywidualnych, przy postępującym stale wzroście produkcji towarowej gospodarstw państwowych i spółdzielczych. Artykuły pochodzenia zagranicznego (poza niektórymi artykułami konsumpcyjnymi w sprzedaży komisowej) objęte są monopolem państwa. Wreszcie ostatnie źródło masy towarowej — zapasy i rezerwy państwowe gromadzone są i dysponowane bezpośrednio na zlecenie organów centralnych¹⁰.

Wpływ państwa na podaż masy towarowej zależy od stopnia powiązania producentów z planem gospodarczym, od poziomu i relacji cen (obowiązujących lub swobodnie kształtujących się na rynku) oraz od istniejącego systemu bodźców materialnego zainteresowania producentów w podaży określonych towarów.

Planowanie wielkości i struktury masy towarowej obejmuje jednostki gospodarki uspołecznionej (planowanie bezpośrednie) i odnosi się do podstawowych (z punktu widzenia gospodarki narodowej jako całości) zadań przedstawianych przedsiębiorstwom do realizacji w formie nakazu. Pewien margines samodzielności przedsiębiorstw uspołecznionych w podejmowaniu bieżących decyzji gospodarczych oraz występowanie w obecnych naszych warunkach jednostek gospodarki nie uspołecznionej (wobec których nawet ogólne wskaźniki zadań planowych nie mogą przyjmować charakteru obowiązującego), wymaga stosowania środków ekonomicznych, pośrednio oddziałujących na pożądaną przez państwo wielkość i strukturę masy towarowej. Podaż masy towarowej jest więc regulowana bezpośrednio lub pośrednio, a ceny są jednym z narzędzi tego procesu. O ile bowiem bezpośrednio ustalanie cen towarów wywiera określony tylko wpływ na strukturę i podaż masy towarowej (w zależności od charakteru decyzji producentów — obowiązujące zadania planowe czy swobodne decyzje producentów), określona struktura i podaż masy towarowej (przy danym poziomie dochodów lub rozporządzanych środków) umożliwia pośrednie oddziaływanie na ceny swobodnie kształtujące się na rynku. Stopień więc zaspokojenia popytu

⁹ Por. *Tezy Rady Ekonomicznej w sprawie zasad kształtowania cen*, op. cit., s. 24—26.

¹⁰ Por. K. Boczar, *Spoleczno-gospodarcze podstawy obrotu towarowego*, Warszawa 1959, s. 8—40.

przez podaż, określony centralnie, decyduje w głównej mierze o możliwościach oddziaływania na ceny producentów.

Środki pośredniego oddziaływania na podaż masy towarowej, a przez to na ceny spełniają również inne właściwe im funkcje w gospodarce narodowej. Spełniając swe główne funkcje w gospodarce narodowej, środki te mogą być również wykorzystane przez organy państwowe do kształtowania pożądanej wielkości i struktury masy towarowej.

Zapasy towarowe niezbędne są do zabezpieczenia ciągłości bieżącej działalności gospodarczej przedsiębiorstw. Rezerwy państwowe przeznaczone są na wypadek klęsk żywiołowych czy też innych wypadków losowych. W przypadku chwilowego braku równowagi rynkowej w gospodarce narodowej lub na rynku lokalnym, zapasy i rezerwy państwowe mogą przywrócić stan równowagi lub stworzyć warunki (do czasu przestawienia wielkości i struktury produkcji) do ukształtowania równowagi rynkowej przy innym niż dotychczas układzie podaży, popytu i cen. Dzięki uruchomieniu zapasów i rezerw istnieją również możliwości przeciwdziałania zwykłej tendencji cen swobodnie kształtujących się na rynku¹¹.

Zasady i formy tworzenia zapasów i rezerw państwowych określone są centralnie zarządzeniami wykonawczymi. Organy terenowe (wydziały handlu prezydiów rad narodowych) nadzorują realizację określonych centralnie zadań i opierając się na bieżącej ocenie kształtowania się zapasów i rezerw oraz na bieżącej ocenie sytuacji rynkowej wnioskuje o potrzebie ich zwiększenia (zmniejszenia) i ewentualnego uruchomienia na rynku lokalnym.

Prezydya wojewódzkich rad narodowych (lub równorzędne) za pośrednictwem swoich organów (wojewódzkich komisji cen) określają ceny wielu artykułów o charakterze lokalnym, wytwarzanych przez podległe im jednostki gospodarcze, oraz w porozumieniu z Państwową Komisją Cen wpływają w pewnym stopniu na cały układ cen (przystosowują się do warunków równowagi ogólnej, określonej centralnie i stwarzają warunki do jej stabilizacji). Zwężenie roli rad narodowych tylko do nadzorowania kształtowania się zapasów i rezerw państwowych na podstawie zarządzeń wykonawczych organu centralnego oraz wnioskowanie o uruchomienie zapasów i rezerw jest więc niewystarczające dla spełniania funkcji rad w tym zakresie. Ogranicza to nie tylko inicjatywę rad narodowych, ale i uniemożliwia często bezpośrednią i szybką ich ingerencję w procesy rynkowe. Drogi bowiem, jakimi krążą informacje, są wydłużone w czasie i przestrzeni.

¹¹ Obok odpowiednich rezerw rzeczowych państwo dysponuje również rezerwami zagranicznych środków płatniczych. Ze względu na monopol handlu zagranicznego, dysponuje nimi wyłącznie organ centralny.

Również środki polityki podatkowej, które są podstawową formą gromadzenia w budżecie państwa środków niezbędnych do sfinansowania potrzeb gospodarki narodowej (sfery produkcyjnej i nieprodukcyjnej) oraz narzędziem kształtowania socjalistycznych stosunków produkcji w mieście i na wsi, mogą być wykorzystane przez organy państwowe jako czynnik pośredniego wpływania na ceny od strony podaży¹².

Podatki od gospodarki uspołecznionej i nieuspołecznionej oraz od ludności objęte są generalnie przepisami organu centralnego, określającymi przede wszystkim podmiot, przedmiot i podstawę opodatkowania, stawki podatkowe, zwyczajki i zniżki, warunki płatności oraz inne elementy techniki podatkowej. Elementy te zmieniają się w zależności od charakteru każdego podatku.

Podatki terenowe wiążą się z budżetami terenowymi. Pobierane są przez prezydium rad narodowych i stanowią dochód własny budżetów terenowych. Podatki terenowe mogą mieć charakter obligatoryjny¹³ lub fakultatywny — mogą być wprowadzone na danym terenie uchwałą miejskiej (powiatowej) rady narodowej, w ramach obowiązujących przepisów¹⁴.

W tym zakresie organy centralne i rady narodowe w porozumieniu z właściwymi organami cen (Państwową Komisją Cen lub odpowiednią wojewódzką komisją cen) mogą oddziaływać przy pomocy podatków na jednostki gospodarcze i skłaniać (zachęcać) je do zwiększania podaży określonych towarów (lub grupy towarów) albo ograniczać podaż innych towarów. Abstrahując od istniejących mocy produkcyjnych, które muszą być uwzględnione przez organy państwowe, oddziałujące pośrednio na wzrost (lub spadek) podaży określonej masy towarowej, istnieje również konieczność koordynacji polityki podatkowej i polityki cen. W zależności bowiem od tego, czy decyzje produkcyjne przedsiębiorstw wynikają bezpośrednio z obowiązujących zadań planowych i obowiązujących cen, lub tylko z obowiązujących cen (parametryczny charakter cen), albo też w ogóle nie są określane ani obowiązującymi zadaniami planowymi, ani obowiązującymi cenami, oddziaływanie poprzez podatek może być różne.

¹² Patrz: M. Weralski, *Kierunki reformy polskiego systemu podatkowego*, Warszawa 1960; E. Czerwińska, *Wpływ opodatkowania obrotu i dochodu na gospodarkę przedsiębiorstw*, *Finanse* 1962, nr 12; Z. Fedorowicz, *Finanse w gospodarce socjalistycznej*, Warszawa 1963; J. Wierzbicki, *Zagadnienia akumulacji pieniężnej w gospodarce socjalistycznej*, Warszawa 1964, i in.

¹³ Np. podatek od nieruchomości, podatek od lokali, opłaty środków transportowych, opłaty targowiskowe i uzdrowiskowe itp.

¹⁴ Np. podatek miejski, podatek od posiadania psów, opłaty administracyjne itp. Por. dekret z 20 V 1955 r. o niektórych podatkach i opłatach terenowych (Dz. U. 1963, nr 16, poz. 87).

W pierwszym przypadku podatek może korygować poziom dochodów przedsiębiorstw (polityka odchylenia cen od wartości w górę), bądź skłaniać przedsiębiorstwa do realizacji zadań planowych, kiedy poziom obowiązujących cen nie zapewnia lub zapewnia minimalne zyski. Natomiast w przypadku drugim i trzecim podatek i ceny umożliwiają nakierowanie samodzielnych decyzji przedsiębiorstw i skłaniają je do zwiększania (zmniejszania) produkcji określonych towarów, a ponadto podatki korygują również dochody przedsiębiorstw, wynikające z wahań rynkowych.

Należy podkreślić, że w praktyce gospodarczej koordynacja polityki podatkowej i polityki cen jest często alternatywna i trudna do zrealizowania nie tylko z powodu wielorakich funkcji spełnianych przez ceny i podatki, lecz również z uwagi na niedostateczną współpracę organów centralnych z resortami — zjednoczeniami i radami narodowymi, oraz rad narodowych z terenowymi organami cen. Ponadto prezydium rad narodowych niechętnie rezygnują z wysokości dotychczasowych wpływów, stanowiących dochód własny budżetów terenowych, w dużym stopniu decydujący o możliwości zrealizowania postulatów gospodarczych i społecznych na ich terenie. Ponieważ wachlarz podatków dostępnych dla rad narodowych jest stosunkowo ograniczony, możliwości skutecznego oddziaływania są nieznaczne.

Istotnym czynnikiem wpływającym na podaż masy towarowej są bodźce materialnego zainteresowania, wynikające z udziału załogi w zysku. Rozmiary zysku przedsiębiorstwa, jego wzrost lub spadek zależą od poziomu i zmian wydajności pracy żywej i zużycia środków produkcji oraz od poziomu i zmian cen środków produkcji i wyrobów gotowych (przy założeniu niezmienności tzw. kosztów stałych). Jeżeli ceny środków produkcji i wyrobów gotowych nie ulegają zmianie, wzrost wydajności pracy i wszelka oszczędność czynników produkcji wpływają na wzrost rentowności przedsiębiorstwa, natomiast wzrost lub spadek cen środków produkcji i wyrobów gotowych przy jednoczesnym wzroście wydajności pracy i obniżce kosztów własnych produkcji powoduje (w zależności od zmian cen) wzrost lub spadek rentowności. Powstaje więc problem nie uwzględniania lub uwzględniania zmian czynników zewnętrznych (cen), wpływających na rezultaty sytuacji finansowej przedsiębiorstw. Zmiana powyższa może wynikać z cen bezpośrednio ustalanych przez organy państwowe oraz z cen swobodnie kształtujących się na rynku. W pierwszym przypadku, kiedy urzędowa podwyżka lub obniżka cen określonych artykułów ma charakter ogólnokrajowej lub lokalnej zmiany cen, celem oddziaływania na wzrost względnie spadek wielkości produkcji zmiany cen nie powinny być w zasadzie izolowane od sytuacji finansowej przedsiębiorstw. Zmiany cen wpływające na po-

ziom rentowności przedsiębiorstw mogą być izolowane przynajmniej na pewien okres czasu, jeżeli powodują straty lub nadmierne zyski¹⁵.

W przypadku cen swobodnie kształtujących się na rynku, ich zmiany znajdują bezpośrednie odzwierciedlenie w poziomie rentowności przedsiębiorstw i są niezależne od decyzji organów planujących. Wynikają one bezpośrednio z sytuacji rynkowej i stanowią (*ceteris paribus*) możliwość podejmowania decyzji gospodarczych przez przedsiębiorstwa. Środki pośredniego oddziaływania państwa na podaż masy towarowej mają więc szczególnie istotne znaczenie w warunkach samodzielnie określanych zadań gospodarczych przez przedsiębiorstwa, na podstawie swobodnie kształtujących się cen, gdyż (w zależności od ich skuteczności) nakierunkowują działalność producentów zgodnie z potrzebami ogólnospołecznymi.

Organy państwowe wpływają również na ceny (zwłaszcza swobodnie kształtujące się na rynku) poprzez oddziaływanie na popyt.

Popyt na towary określa ogółem charakter podziału. Państwo socjalistyczne określa globalne rozmiary dochodu narodowego w części przeznaczonego na spożycie indywidualne; ustala globalny fundusz i strukturę płac w gospodarce uspołecznionej, wysokość emerytur, rent, stypendiów i innych form świadczeń. Państwo ustala również poziom cen płaconych rolnikom w ramach skupu zorganizowanego oraz wysokość i zasady otrzymywania kredytów przez jednostki gospodarki uspołecznionej, jednostki gospodarki nie uspołecznionej i konsumentów indywidualnych. Jednocześnie państwo wyznacza poziom cen podstawowych artykułów (usług), zasady obciążeń fiskalnych, określających siłę nabywczą ludności i poszczególnych przedsiębiorstw nie uspołecznionych (w ramach ich dochodów pieniężnych)¹⁶. Państwo wyznacza też rozmiary popytu na środki produkcji przedsiębiorstw uspołecznionych, poprzez określanie zasad podziału akumulacji finansowej w przedsiębiorstwach, zasady podziału zysku, przydzielanie środków na inwestycje scentralizowane, oraz ustala poziom cen podstawowych surowców, materiałów i maszyn.

Ponieważ popyt na artykuły konsumpcyjne i inwestycyjno-zaopatrzeniowe tzw. pierwszej potrzeby jest nieelastyczny, a ceny tych artykułów określone są w trybie administracyjnym przez organy państwowe, oddziaływanie na popyt nie wpływa w zasadzie na zmianę sytuacji rynkowej.

Inaczej ma się sprawa w odniesieniu do artykułów o dużej elastycz-

¹⁵ Por. S. Góra, *Bodźce ekonomiczne w gospodarce socjalistycznej*, Warszawa 1961, s. 135—137

¹⁶ Por. E. Czerwińska, *Podatek obrotowy a konsumpcja indywidualna*, *Finanse* 1963, nr 11, oraz prace cyt. w przypisie 12.

ności popytu. Jeżeli ceny tych artykułów określane są w trybie administracyjnym przez organy państwowe, istnieje możliwość bezpośredniego regulowania wielkości i struktury popytu. Trudności natychmiastowego reagowania organów państwowych na zmianę popytu efektywnego oraz istniejące w wielu przypadkach możliwości techniczne, surowcowe i ludzkie pozwalają na uelastycznienie procesów dostosowawczych przez mechanizm rynku. W takich warunkach pośrednie oddziaływanie na popyt poprzez wymienione wyżej środki polityki ekonomicznej państwa reguluje wielkość, a częściowo i strukturę popytu efektywnego (polityka kredytowa), oraz wpływa na ceny swobodnie kształtujące się na rynku. Oddziaływanie to wyraża się w tym, że wzrost popytu efektywnego przy innych warunkach niezmiennych powoduje wzrost cen, co z kolei stanowi bodziec do wzrostu podaży masy towarowej. Spadek popytu przy danej podaży masy towarowej doprowadza natomiast w konsekwencji do spadku cen.

Terenowe organy władzy państwowej poprzez wyznaczanie poziomu cen podstawowych artykułów (usług) konsumpcyjnych i inwestycyjno-zaopatrzeniowych o charakterze lokalnym (wytwarzanych przez jednostki gospodarcze im podległe) oraz poprzez oddziaływanie za pomocą podatków (w ramach ich uprawnień) na poziom dochodów ludności i poszczególne jednostki gospodarcze mają możliwość dopilnowania, by strukturalne zmiany dochodów ludności znalazły wyraz w strukturalnych zmianach masy towarowej, wytwarzanej przez podległe im przedsiębiorstwa. Konkretnym wyrazem tego mogą być również wnioski dla aparatu finansowego, terenowego organu cen, przemysłu i handlu, wpływające z bilansu pieniężnych dochodów i wydatków ludności, planu kasowego i planu kredytowego oraz z planu obrotu towarowego.

Ze względu na ograniczony zasób dostępnych środków rad narodowych, umożliwiających im wpływ na popyt, a przez to na ceny, skuteczność oddziaływania na te wielkości ekonomiczne pozostaje w głównej mierze w rękach organów centralnych. Wojewódzkie rady narodowe (i równorzędne) niezależnie od środków pośredniego oddziaływania na popyt, jakimi dysponują, powinny na bieżąco przekazywać szczegółowe informacje organom centralnym, umożliwiając im natychmiastowe oddziaływanie na popyt i ceny. Niezależnie od tego występuje w dalszym ciągu konieczność ściślejszej synchronizacji wszystkich narzędzi polityki ekonomicznej organów centralnych i organów terenowych, umożliwiającej skuteczny wpływ na zachowanie społecznie pożądanym warunków równowagi ogólnej i szczegółowej.